

G. VĖLIUS. **KERNAVĖS MIESTO BENDRUOMENĖ XIII–XIV A.** Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, 112 p.: il. ISBN 9986-19-816-X

Monografijoje apibendrinama neeilinio atradimo Lietuvos istorijoje – viduramžių Kernavės miesto Neries slėnyje ir Kernavės–Kriveikiškių kapinyno (XIII a. vidurys–1390 m.) (p. 22) tyrinėjimų medžiaga. Ji padeda autoriui realizuoti svarbiausiąjį darbo tikslą – re-

konstruoti miesto bendruomenės modelį. Natūralu, kad panaudojama daug ankstesnių metų Kernavės piliakalnių, bažnyčios kapinių ir kt. archeologinių tyrimų medžiagos. Autorius nurodo, kurie struktūriniai darbo tikslo elementai turės padėti sukurti patikimą ir istorijos moksle naudotiną viduramžiškos miestiečių bendruomenės modelį. Tai – miesto bendruomenės raida (atsiradimas, klestėjimas, žlugimas ir tų procesų priežastys), bendruomenės dydis, struktūra ir individas, etninė ir konfesinė bendruomenės sandara, Kernavės miesto bendruomenės palyginimas su Lietuvos kaimo ir platesnio regiono miestų bendruomenėmis. Iš tiesų darbo tema aktuali, nes Kernavės kapinynas (su iširtais 292 kapais ir slėnio miestu) – šiuo metu „vienintelis paminklas, suteikęs daugiau žinių apie viduramžių Lietuvos miesto bendruomenę“ (p. 7).

Knygą sudaro septyni skyriai: Įvadas, Istorinis kontekstas, Miestas ir kapinynas, Paleodemografija, Kapai ir įkapės, Išvados, Šaltiniai ir literatūra. Tekstas gausiai iliustruotas radinių pavyzdžiais (nupieštais ir fotografuotais). Iliustracijos vertingos, papildė ir paaiškina tekstą, įveda į mokslą svarbią archeologinę medžiagą. Tai turėtų pavadinti aštuntuoju knygos skyriumi.

„Įvade“ (p. 6–8) atskleidžiamas Lietuvos miestų užuomazgų atsiradimo temos aktualumas, pagrindžiama tyrimo problema, keliamas darbo tikslas ir uždaviniai.

Skyrius „Istorinis kontekstas“ (p. 9–17) yra vienas iš svarbiausių knygoje. Jame pateikiama mokslinis Kernavės miesto reikšmės vertinimas: ir kaip istorinio objekto, ir kaip metodologinio instrumento istoriniam pažinimui. Taip pat plačiau atskleidžiamos kai kurios originalios metodinės Kernavės archeologinių paminklų tyrimo nuostatos, kurių autorius stengiasi laikytis darbe. Šiame skyriuje pirmiausia aptariami Lietuvos socialinės ir ekonominės raidos požymiai XII–XIII a. materialinėje kultūroje ir dvasiniame gyvenime, kuriuos fiksuoja archeologiniai paminklai. Labiau pabrėžiami šie (p. 10): Rytų Lietuvos pilkapių kultūros gyventojų visuomenė ėmė keistis; XII–XIII a. sandūroje laidojant nustota pilti pilkapius; pastebimas tam tikras demografinis sprogimas; piliakalnių archeologinė medžiaga skiriasi nuo pilkapių, – vadinasi, tvirtėja diduomenė (bet šito akcento nėra). Kernavės paminkluose po kyčiai iliustruojami XIII a. antroje pusėje atsirandantis miestas su įtvirtinimais ir gatvių struktūra. Kernavė tapo vienu iš Mindaugo Lietuvos centrų. Pabrėžiamas Traidienio vaidmuo miesto stiprėjime. XIII a. pabaigoje minimi Kernavės pirkliai. Nuo XIII a. pabaigos iki XIV a. vidurio fiksuojamas Kernavės klestėjimas. Gedimino ir Gediminaičių valdymo laikais Kernavė prarado ankstesnę svarbą, nes atsirado kiti centrai – ji paverčiama kunigaikštyste. XIV a. pabaigoje Kernavė, amatų ir prekybos centras, staigiai nustojo veikti (p. 11). Čia net neįkurta parapija. Išsamiai aptariama Kriveikiškių kapinyno etninė priklausomybė (p. 12–17). Autorius tvirtina, kad jame palaidoti nedeginti vietinių kernaviškių kūnai. Ten – ne krikščionys slavai iš Lietuvai pavaldžių rusiškų žemių. Kapuose surastos slaviškos kilmės įkapės – viso labo importas, rodantis „ekspansinę Lietuvos didikų politiką“ Nemuno aukštupio rusų miestuose (p. 12). Jis įrodinėja, kad iki 1387 m. lietuviai neabejotinai degino tik aukščiausios karinės

politinės valdžios asmenis, kitų socialinių sluoksnių atstovai dėl kaimynų poveikio galėjo būti laidojami nedeginti (p. 16): rašytiniai šaltiniai „iš esmės nieko nepasako apie laidoseną Lietuvoje“ (p. 17), nes tvirtinimui, kad kremacija – pagonybės simbolis, pagrįsti trylikos amžininkų paliktų žinučių per maža (p. 13, 16–17). Visos šios mintys pirštų prielaida, kad Kriveikiškių kapinyne iš esmės sulaidoti pagonys lietuviai. Juk, anot autoriaus, Kernavė ir jos apylinkės XV–XVII a. buvo lietuviškas kraštas (p. 17). Autorius savo teiginius argumentuoja ir archeologiniais duomenimis. Esą, XIII–XIV a. vyko pagoniškos pasaulėžiūros ir laidojimo papročių pasikeitimas: kremavimą turėjo keisti inhumavimas, stiprėjantis dėl sąlyčio su krikščioniškais kaimynais (p. 16). Tiksliau ką nors pasakyti sunku, nes nėra XIII–XIV a. patikimai datuotų kapinynų su degintiniais kapais, o nuo XIII a. vidurio išnyko tradicija sudegintus palaikus laidoti pilkapiuose (p. 12–13). Vadinasi, archeologiniai duomenys apie mirusiųjų deginimo papročio laikymąsi ikikrikščioniškoje Lietuvoje taip pat nieko tikra nepasako.

Skyriuje „Miestas ir kapinynas“ (p. 18–24) apibūdinamas Kernavės archeologinių paminklų kompleksas: piliakalniai, žemutinis ir aukštutinis miestas, kapinynas. Aukuro kalno piliakalnyje koncentruojasi valdančiajam elitui būdingi prabangos radiniai. Pilies kalne pastebima amatininkų ir kita ūkinė veikla. Mindaugo sosto piliakalnis – gynybinis su ūkio produktų saugyklomis. Mažiau kasinėtas aukštutinis miestas yra šiauriau Lizdeikos piliakalnio, aukštumoje. Neries slėnyje stovėta žemutinio amatininkų ir pirklių miesto. Amatų ir prekybos koncentraciją ir plėtojimąsi, sukūrusį palankią konjunktūrą miestui sparčiai augti, palaikė Kernavėje reziduojančio feodalinio elito poreikiai. Visuose Kernavės paminkluose išsiskiria du gaisrų horizontai, kuriuos autorius tapatina su Vokiečių ordino puolimais 1365 m. ir 1390 m. Pastaroji data žymi miesto pabaigą (p. 21). Mieste jau nebuvo mėginama ką nors atstatyti, kaip po 1365 m. puolimo. Gyventojai pasitraukė kažkur kitur. Skyriuje pabrėžiama, kad nuo XIII a. vidurio slėnio miesto plėtra buvo labai sparti. Įsikuria specializuotų amatininkų sodybos, piliakalniai įtvirtinami, atsiranda kunigaikščio rezidencija. Klestėjimo laikotarpiu mieste turėjo būti nuo 80 iki 135 sodybų su 500 gyventojų. Dydžiu ir gyventojų skaičiumi Ker-

navėi buvo artimi „Juodosios“ Rusios slaviški miestai. Slavų amatininkai juvelyrai dirbo prie kunigaikščių rezidencijų Lietuvoje. Kernavėje irgi buvo išnaudotas „Juodosios“ Rusios centrų miestietiškas potencialas (p. 23). Kaip ir ankstesniame skyriuje, šiame autorius dar kartą paneigia Kriveikiškių kapinyno slaviškumą teigdamas, kad tai pagrindinė Kernavės miesto kapavietė, nes kitų XIII–XIV a. laidojimo paminklų aplinkui nėra, kadangi senojoje Lietuvos žemėje nerasta nė vieno patikimai datuojamo XIII–XIV a. degintinio kapo, ir kadangi vėlyviausi šio regiono pilkapiai yra datuojami XII–XIII a. sandūra (p. 23–24). Antraip, jei kapinynas būtų slaviškas, ir Kernavė – slavų miestas. Kernavėje pasigendama slavams būdingų rašto pavyzdžių ant beržo tošies ir namų apyvokos reikmenų, cerkvės, pagaliau nedegintų kūnų laidojimas, – autorius dar kartą pabrėžia, – tuo metu lietuviams beveik įprastas. Be viso to, kapuose yra pagonių papročiu dedamų įkapių, – slavų kapams nebūdingas reiškinys. Kapinynas veikė maždaug nuo XIII a. pabaigos iki XIV a. pabaigos.

Duomenys apie kapinyne palaidotų individų skaičių, jų amžiaus vidurkį ir bendruomenės dydį pateikiami „Paleodemografijos“ skyriuje (p. 25–29). Remiantis doc. Rimanto Jankausko tyrimu nurodoma, kad turimais duomenimis, Kernavėje gyveno vidutiniškai 210–310 žmonių. Autoriaus suskaičiuotas maksimalus gyventojų skaičius – nuo 386 iki 500 žmonių, pasiektas apie 1379–1390 m. Daugumą sudarė žmonės iki 29 metų (apie 76 proc.). Miesto gyventojų amžiaus vidurkis, remiantis ne visais su didele paklaida duomenimis (išliko mažai vaikų kapų), – 20,5 – 28,5 metai.

„Kapai ir įkapės“ yra pagrindinis monografijos skyrius, kuriame autorius atlieka kapinyno, laidosenos ir įkapių struktūrinę analizę. Tai – XIII–XIV a. laidojimo „technologijos“ ir įkapių aprašymas, radinių tipologizavimas ir datavimas, įpinant gautus duomenis į istorinį kontekstą ir mokslinę apyvertą. Šiame skyriuje labai svarbi yra radinių interpretacija, jų gretinimas su kitų senosios Lietuvos valstybės archeologinių paminklų radiniais. Jame autorius dar kartą tiesiogiai ir netiesiogiai diskutuoja su slaviškos kapinyno priklausomybės šalininkais. Vis dėlto krikščioniškos pasaulėžiūros simboliai konkrečiuose Kriveikiškių laidojimo paminkluose nepaprastai

ryškūs. Be inhumacijos, kurią autorius laiko pagoniškoje Lietuvoje neprivalomu krikščionybės požymiu, yra iškalbingų kitų. Mirusiųjų orientacija krikščioniška – galva į vakarus (51,6 proc.) arba su nukrypimu „šiauriau-vakariau“ – beveik visų kitų (p. 31). Aptikta karstus primenančių medinių konstrukcijų liekanų ir požymių – tai nesujungtos lentos palei mirusiojo šonus ir iš galų (p. 36). Kaip pastebėjo autorius, krikščioniškiesiems slavų kapams įkapės nebūdingos. Pusėje tyrinėtų kapų Kriveikiškėse įkapių iš tikrųjų nerasta. Antrojoje pusėje daugiau nei pusę kapų su įkapėmis sudarė moterų įkapės ir tik penktadalį – vyrų. Įkapės – tai smulkūs asmeniniai ir namų apyvokos daiktai, aprangos detalės ir moterų papuošalai (p. 40–41). Santykinai gausios Lietuvos archeologinėje medžiagoje yra moteriškų apgalvių įkapės. Jų plokštelės puošiamos krikščioniškais palmetės, lelijos, „žengimo dangun“, kryžiaus, liūto simboliais, kuriuos autorius vadina pagoniškais, nors jų šaknys aptinkamos krikščioniškoje Bizantijoje ir Kijevo Rusioje (p. 48–49). Naugardukas – ryškus apgalvių ornamentikos centras, jo poveikis Kernavės radinių ornamentams – neabejotinas (p. 53). Kapinyne surasti antsmilkiniai ir įvairių tipų auskarai, būdingi analogams slavų, t.y. rusų, gyvenamose žemėse: Kijeve, Naugarde, Riazanėje (p. 57–58). Neabejotinai krikščioniški yra kaklo vėriniai su kryželiais ir pavieniai kryželiai (p. 62–63), apyrankės ir žiedai analogiški slavų miestuose atrandamiems pavyzdžiams arba paveikti jų juvelyrkos tradicijų (p. 68, 73–74). Remdamasis įkapių tipologija, autorius pabrėžia Kriveikiškių medžiagos bendrumą su Nemuno aukštupio rusiškų miestų žemių nedegintiniais jotvingių kapais. Jis mano, jog jų pabėgėliai Lietuvoje galėjo išplatinti rusiškų (slaviškų) papuošalų pavyzdžius, paveikti laidojimo papročius Kernavės mieste (p. 52–53): „... Kernavės bendruomenėje labai aiškus jotvingių substrato buvimas“ (p. 88), „nemažai jotvingių kilmės bendruomenės narių“ (p. 90). Autorius vis dėlto prisiverčia pripažinti, kad be jotvingių, Kernavėje dirbo vietiniai slavų juvelyrai. Pridėjus lietuvius kernaviškius, galima kalbėti apie etniškai mišrią Kernavės miesto bendruomenę. Skyrius apibendrinamas koncep-

tualiai: „Pagoniškos laidosenos tradicijos, įkapės, simbolika – viskas susipynę su krikščioniškomis inovacijomis. Tai atspindi realią XIII–XIV a. Lietuvos miesto situaciją esant pagoniškojo ir krikščioniškojo pasaulių sąlyčio taške. Įdomu, kad krikščioniška kultūra, tuo pačiu ir jos nešėjai, egzistavo ne greta vietinio – pagoniško substrato, o įsiliejo į jį kaip visiškai priimtina ir toli gražu nepriešiška realybė“ (p. 88).

Šią tezę autorius išplėtoja „Išvadose“ (p. 89–90). Tai jau galima pavadinti Kernavės miesto bendruomenės modeliu. Pagrindiniai bruožai: a) nuo XIII a. pabaigos čia „buvo miestas su jam būdinga struktūra ir bendruomenė“; b) bendruomenė buvo atvira materialinės kultūros naujovėms, nes tokia miesto amatininkų ir pirklių darbo specifika – nuolatiniai kontaktai plečiantis rinkai; c) bendruomenė atskleidžia, kai pagoniškajam pasauliui susidūrus su krikščioniškuoju miestiečiai tampa sandūros tarpininkai – atkrenta nuo pagonybės ir sukuria religinį sinkretizmą, kur susipina pagoniški papročiai ir krikščioniška kultūra; d) tai etniškai mišri bendruomenė iš lietuvių, slavų ir jotvingių. Autoriaus pateikiamas Kernavės miesto bendruomenės modelis patrauklus, bet ar atsparus mokslinei dalykinei kritikai? Kokia jo mokslinė išliekamoji vertė? Tokie klausimai recenzentui kyla todėl, kad trys pagrindinės modelio konstrukcijos išgautos po paviršutiniško, giliau nepamąstyto nekernavietiško istorinių ir archeologinių šaltinių tyrimo ir jų palyginimo su Kernavės duomenimis. Pagrindinėmis konstrukcijomis pavadinčiau: lietuvių deginimo paprotį ir jo kaitą XIII–XIV a., jotvingius Kernavėje ir viduramžių miestą.

Dėl lietuvių degintinių kapų egzistavimo XIII–XIV a. recenzentas nesiginčys, nes Gintauto Zabiėlos straipsnis apie tai yra išsamus ir giliai pagrįstas¹. Bet autorius keliais monografijos puslapiais, kaip nepatikimus, iš mokslinės apyvartos „šluoja“ istorijos šaltinių liudijimus apie lietuvių mirusiųjų deginimo paprotį. Diskusijos čia nereikia, nes trumpos recenzijos šios problemos gražinimui į teisingą orbitą per maža, be to, yra daugiatomis „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ rinkinys, kuriame paskelbta

¹ Zabiėla G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1998. T. 15, p. 351–379.

kone visa medžiaga apie pagonių lietuvių kūrų deginimo paprotį². Atrodo, kad autoriaus taikomai tyrimo koncepcijai būtinai reikėjo taip interpretuoti istorijos šaltinius, kad tarp lietuvių deginimo papročio neliktų nuo Kernavės miesto atsiradimo laikų, kad per Paskutinio teismo dieną kernaviškiai prabiltų lietuviškai, o ne, ginkdie! – rusiškai. Kriveikiškių kapai nuo jotvingių kapų Baltarusijoje (Nemuno aukštupys) skiriasi kaip diena nuo nakties. Tam pastebėti nereikia archeologo kvalifikacijos. Jotvingių kapai ir specifinis laidojimo būdas egzistavo ne šimtą metų, kaip Kernavėje, bet kone šešis šimtus (XI–XVI a.). Mirusiųjų nedegindavo (kartais velionių sudegindavo), arba imitavo deginimą lauželiu šalia duobės ar ant užkasto kūno, kuris būdavo iš visų pusių apdedamas ir uždengiamas lentomis. Po to kūną užpildavo žemėmis ir didokais akmenimis užklodavo kapavietę. Nuo XIII a. pradžios kapo galvūgalyje imta statyti didelius akmenis³. Kriveikiškių kapinyne tokių tradicijų nepastebėta. Kitaip nei čia, mirusieji jotvingiai galva buvo orientuojami į visas Pasaulio šalis (nors vyraujantis orientavimas – į Vakarus)⁴, jų kapuose Baltarusijoje randama rimtų vyriškų įkapių: iečių, įvairios paskirties kirvių ir įvairaus dydžio peilių. Kernavės miesto ir Nemuno aukštupio kapų žmonės buvo skirtingų socialinių ir etninių bendrųjų atstovai. Juos tevienijo nešiojami panašūs juvelyrikos dirbiniai su aiškiais krikščioniškais simboliais. Ar juos vienijo krikščioniškas tikėjimas, vienu sakiniu sunku atsakyti. Alos Kviatkovskajos įrodinėjimai, kad tie jotvingiai – pagonys, yra ginčytini. Kita vertus, panašių papuošalų šaltinių monografijos autorius nurodė pats – tai Nemuno aukštupio slaviškų miestų amatininkai, kurių dirbiniai pasiekė Kernavę kaip importas arba jie buvo lietuvių elito atsigabenami į Kernavę. Ar atrastieji archeologiniai paminklai leidžia Kernavę

vadinti viduramžių miestu? Miesto požymiais autorius laiko gynybinius įtvirtinimus, gatvių struktūrą (p. 10), amatininkų ir pirklių sluoksnio egzistavimą ir etniškai mišrią bendruomenę (p. 90). Tokių požymių miestui per mažai: XIII–XIV a. gynybiniai gyvenviečių su pilimis įtvirtinimai Lietuvoje buvo taisyklė, gatvių struktūrą, amatininkus turėjo dauguma didesnių pilių papilii, tarp gyvenviečių egzistavo prekių mainai su juos organizuojančiais prekeiviais, etninėje lietuvių teritorijoje XIV a. atsirado etniškai mišrių gyvenamųjų vietų. Kernavėje surastas ne miestas, bet socialiai įvairi, iš kelių gyvenamųjų židinių susidariusi gyvenvietė, kuri gali būti vadinama miesto užuomazga. Ją nuo XIII a. antrosios pusės brandino kitas socialinis politinis teritorinis administracinis darinys – didžiojo kunigaikščio kiemas. Dėl to Kernavės „miestas“ – be galo vertingas archeologų atradimas, kuris konkrečiais pavyzdžiais parodo inovacines kiemo galimybes visuomenėje ir krašte.

Jei archeologų datavimas korektiškas, tai Kernavė iš visų etninių Lietuvos gyvenviečių XIII a. antroje pusėje vystėsi sparčiausiai. Ji pirmoji istorijos šaltiniuose susiejama su vienu iš Lietuvos valdovų – Traideniu (1268–1282), jos ypatingą statusą liudija Livonijos ordino puolimas 1279 m. pradžioje, Gedinaičiai ją valdė kaip kunigaikštystę iki 1392 m. Joje reziduojančio Lietuvos valdančiojo elito poreikiams tarnavo vietiniai amatininkai ir atsigabenti juvelyrė iš Nemuno aukštupio rusiškų miestų. Pirmieji Lietuvos pirkliai su kilmės atribucija buvo kernaviškiai – Rygoje įsiskolinę vaško pirkliai Rameikis (1290 m.) ir Studilas (1303 m.). Etninį Kernavės mišrumą liudija ikikrikščioniškos Lietuvos istorijos šaltiniai. Studilas yra nelietuviškas vardas. Jis gali būti vokiškos kilmės. Paaiškinimą aptinkame Vygando Marburgiečio kronikoje⁵. Gali būti

² Kai kurie vertingi duomenys vis dėlto nepateko į rinkinį. 1375 m. po nesėkmingo puolimo Upytės žemėje Livonijos krašto maršalas sudegino apie 25 nuo lietuvių žuvusius ordino karius, žr. Henrikas Latvis. Hermanas Vartbergė. Livonijos kronikos. Parengė J. Jurginis, Vilnius, 1991, p. 203. Neabejotinas lietuviško papročio pritaikymas krikščionių karo žygyje.

³ Kviatkovskaja A. Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab.–XVII a.). Vilnius, 1998, p. 161.

⁴ Ten pat, p. 55.

⁵ 1367 m., puolant žemes aplink Kauną, Nemuno ir Neries santakoje, kryžiuočiai pagrobė 800 arklių žirgyną, vokiškai *Stud.*, rašo Vygandas Marburgietis, žr. Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika, vertė R. Jansas, mokslinis redaktorius K. Gudmantas. Vilnius, 1999, p. 137.

rusiškos⁶. Abi formos turi pravardės požymių pagal žmogaus turimą socialinį statusą. Apie Kernavės krikščionis rusus rašo ir pats recenzuojamos monografijos autorius: kas gi kitas buvo Sidaras Syder⁷, kurio kiemas prie Kernavės minimas kaip brastos per Nerį orientyras 1385 m. (p. 11)? Todėl nė trupučio nestebina XIII a. pabaigoje, anot autoriaus, lietuviškame krašte atsiradęs krikščioniškas kapinynas. Nuo Lietuvos valstybės susidarymo susiklostė, kad nelietuviškų etninių grupių migravimą krašte kontroliavo valdovas. Todėl be jo valios jo kieme didesnė svetimo etnoso ir tikėjimo žmonių grupė negalėjo apsigyventi. Etniškai mišrūs didžiojo kunigaikščio kiemai – istorijos šaltinių paliudytas faktas. Rusų (*Gudele*) drauge su vietiniais lietuviais gyventa Rodūnios valsčiuje, kurio atsiradimą galima sieti su Traidienio veikla⁸. 1517 m. Žygimanto Senojo privilegijoje bajorui Getautui Kalenykavičiui dėl dvaro mainų su Jonu Sapiega patvirtinimo galima pastebėti, kad Breslaujos valsčiuje egzistavo etninę konotaciją turinčios valdovo žmonių tarnybos: duoklininkų, lažininkų, lietuvių, rusų⁹. Lietuvių ir rusų etnosai suprastini kaip socialiniai visuomenės sluoksniai valdovo kieme vykdančys tam tikrą tarnybą. XIV a. kryžiuočiai ne kartą iš etninės Lietuvos žemių į nelaisvę vedėsi pagonis ir stačiatikius: 1372 m. rusus ir stabmeldžius iš Viduklės, Ariogalos, Gaižuvos, Kulautuvos ir Paštuvos (Vilkija)¹⁰, 1376 m. – iš Trakų, Vilniaus ir Semeliškių apylinkių¹¹, tais pačiais metais –

iš Viduklės¹², 1378 m. – iš Paštuvos ir abiejų Nevėžio upės pakrančių¹³.

Monografijos autorius neakcentavo svarbių Kernavės socialinės topografijos faktų. Žemutinis „miestas“ stovėjo šlapiame durpingame Neries senvagės raiste, jo gyventojai kasmet kentėdavo nuo Neries potvynių¹⁴. Visi kiti gyveno sausose ir gerai apsaugotose pilyse ir papiliuose. Taip išsiskiria bent dvi gyventojų socialinės grupės. Piliakalniuose gyveno aukščiausių ir aukštesnių visuomenės sluoksnių atstovai. Kernavės prabangos židinys – Aukuro kalne. Čia aptikta Arabų kraštuose pagamintų spalvotų stiklinių indų šukių, audinių rietimų iš Vakarų Europos plombų, glazūruotų keramikos šukių nuo lėkščių ir vyno talpyklų. Piliakalnyje lokalizuojama kunigaikštiška (valdovo) rezidencija¹⁵. Mindaugo sosto tvirtovėje slėptuvėje galėjo būti jo ūkio sandėliai, jo karių įgula, žmonės joje galėjo slėptis nuo priešų. Rūpinamasi Pilies kalno gyvenvietės amatininkų ir Aukštutinio „miesto“ gyvenimo kokybe – čia sausa ir saugu (Pilies kalnas įtvirtintas)¹⁶. Socialiniai Kernavės židiniai nesunkiai atpažįstami ir stabilūs. Slėnio „miesto“ gyventojų kapų medžiaga pateikia vieną svarbų socialinį akcentą – jų ir šiaip menkose įkapėse (vidutiniškai viena įkapė kape) nebuvo ginklų (p. 40–42, 81, 88). Tai negalimas dalykas, nes visi tų laikų vyrai turėjo būti su ginklais, net pirkliai ir miestiečiai¹⁷. Tiesa, tai laisvieji gyventojai vyrai. Šiuo

⁶ Lietuvių kalbos duomenimis, *studinti* → *stučyti*; *stučyti* „šurkščiai raginti, įsakinėti, gainti“ (plg. su baltarusių *стужаць*), žr. Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1984. T. 13, p. 1008, 1010. Iš *studinti* yra išvestos formos *prastudinti* „išstumti, išvaryti“, *pristudinti* „priversti“, žr. ten pat, p. 1010.

⁷ Die littauische Wegeberichte, Scriptorum rerum prussicarum. Bd. 2, hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Leipzig, 1863, p. 695 (69 kelias).

⁸ Dubonis A. Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282). Vilnius, 2009, p. 156.

⁹ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Vilnius, 1998, p. 42–43. Iš dalies ir Lososnos dvare, žr., ten pat, p. 40–41.

¹⁰ Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika, p. 145

¹¹ Ten pat, p. 151.

¹² Ten pat, p. 155.

¹³ Ten pat, p. 158.

¹⁴ Luchtanas A., Vitkūnas M. Kernavės gynybinis kompleksas // Karo archyvas. Vilnius, 2004. T. 19, p. 39–40; Vitkūnas M. Kernavės miestas XIII–XIV a. // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. Vilnius, 2005, p. 68.

¹⁵ Luchtanas A., Vitkūnas M. Kernavės gynybinis kompleksas, p. 62; Vitkūnas M. Kernavės miestas XIII–XIV a., p. 85, 89, 118, 120, 122, 124.

¹⁶ Vitkūnas M. Kernavės miestas XIII–XIV a., p. 72.

¹⁷ Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje, p. 356. Aukščiau cituotoje istorijoje apie pirkliais galinčius pavirsti lietuvius kariuoninkus yra aiškiai pasakyta, kad Rygos miestietis išėjo pas lietuvius prie Vitebsko pirkti mergų vergių prisisegęs kalaviją, kaip įprasta daryti, žr., Iš rygiečių skundo (1286–1307 m.) Vitebsko kunigaikščiui Michailui Konstantinovičiui, žr. Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. Par. D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis ir R. Petrauskas. Vilnius, 2005, p. 49–50 (Nr. 8).

požiūriu Kernavės-Kriveikiškių kapinynas labiau panašus į nelaisvųjų žmonių, šeimynykščių, vergų kapus. Tarp jų būta ir kvalifikuotų amatininkų, ir nuo valdovo priklausomų pirklių. Kai kurie amatininkai, pvz., juvelyrai, kaip sako autorius, atsigabenti iš Nemuno aukštupio intakų rusiškųjų žemių, Naugarduko (p. 53, 64, 88, 90). Apie valdovo požiūrį į tuos žmones pasako Traidenio abejingumas savo pirkliams, sulaikytiems Rygoje: man nerūpi tokie prasčiokai (kaimiečiai) ir šunys¹⁸. Atrodo, kad toks požiūris nesvetimas ir kitiems laisvųjų sluoksnių žmonėms. Autorius puse lūpų užsimena, kad nebenaudojamas kapinynas buvo nebesaugomas, užariamasis, sunaikinant spėjama antžeminį kapų žymėjimą (p. 36). Iš tikrųjų pasielgiama dar abejingiau: XV a. kapinyno teritorijoje apsigyveno žmonės – to nepastebima kituose Lietuvos kapinyuose¹⁹.

Recenzijos autorius įsitikinęs, kad kapinyne laidoti į Kernavę iš Nemuno aukštupio perkelti stačiatikiai rusai. Labai žemos socialinės padėties rusai. Kvalifikuoto amatininko nustūmimas į visuomenės užribį sakytu, kad jie – kokių nors karų belaisviai. Žvilgsnis krypta į XIII a. Mindaugo, Traidenio, Butigeidžio, Butvydo karus su Haliču ir Voluine dėl miestų „keturkampio“, sudaryto iš Naugarduko, Slanimo, Valkavysko ir Gardino, priklausomybės.

Neaišku, kaip Žemutinio „miesto“ gyventojai krikščionys stačiatikiai²⁰ lietuvėjo. Kapuose išlikę krikščionybės ženklai labiau sako, kad netapo pagonimis²¹, bet dominuojančios tautos kalba jiems negalėjo būti svetima. Be to, jie negalėjo maišytis su aukštesnio socialinio sluoksnio žmonėmis iš laisvųjų. Senosios lietuvių teisės normos buvo griežtos dėl nelaisvųjų ir laisvųjų gyventojų ryšių: santuokos su nelaisvaisiais laisvuosius ir jų šeimų palikuonis paversdavo nelaisvais²².

Kai kurie recenzuojamoje knygoje pateikti teiginiai ir recenzento pasvarstymai nurodo tiesų kelią atsakymui į klausimą, kodėl Kriveikiškių kapinyno veikla staigiai nutrūko XIV a. pabaigoje. Manau, kad Kernavės stačiatikiai per Lietuvos krikštą tapo katalikais ir toliau laidojosi pirmos Kernavės bažnyčios kapinėse, kur archeologai aptiko kai kurių kapinynui būdingų įkapių (p. 51, 42). (Dėl autoriaus tvirtinimo, kad Kernavėje pirmoji bažnyčia buvo pastatyta vėliau nei Maišiagalos (p. 11), reikia nurodyti Dariaus Barono straipsnį, kuriame įrodoma, kad žinia apie iš pradžių Lietuvoje pastatytas septynias katalikiškas bažnyčias – viso labo Dlugošo prasimanymas²³). Persikrikštijimo proga gyventojai galėjo būti paleisti į laisvę. Iš šlapio slėnio jie persikėlė į aukštumas. Šie faktai – jau kitų, lietuvių tautos formavimosi problemų aspektas, kad Lietuvos valstybės rusai – neabejotinas lietuvių etnogenezės dalyvis.

Du terminus autorius vartoja netikusiai. Naudoja bendrą slavų vardą, kai kalba apie kaimynus rusus. Bet slavai, pvz., yra ir slovėnai, serbai, bulgarai. Ar jų substratas taip pat ieškotinas viduramžių Kernavėje? „Juodoji“ Rusia Nemuno aukštupio rusiškoms žemėms pavadinti – vengtinas vartoti, Rusijos imperijos mokslininkų primestas nevykęs terminas.

Monografijoje apie Kernavės „miestą“ skelbiama archeologinė medžiaga – vertinga, išpūdinga, reikšminga, kvalifikuotai apdorota ir gerai pateikta. Jos interpretavimas istorinės epochos kontekste, derinant su istorijos šaltinių duomenimis ir istoriografijos įdirbiu, – mokslškai silpnas. Gintauto Vėliaus sukurtas Kernavės viduramžių „miesto“ bendruomenės modelis – nepatikimas, ir istorijos moksle nenaudotinas.

Artūras DUBONIS

¹⁸ Dubonis A., Traidenis..., p. 106, 159–161.

¹⁹ Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje, p. 356.

²⁰ Kriveikiškių ankstyvesni kapai yra su gausesnėmis įkapėmis, juose daugiau slaviškos kilmės papuošalų, žr. Vėlius G. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a., p. 24.

²¹ Neatmestinas pagoniško papročio dėti įkapes perėmimas, žr. Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje, p. 358.

²² Pirmasis Lietuvos Statutas. Kn. 3: t. 2, d. 1, par. S. Lazutka ir kt. Vilnius, 1991, XI. 12 (p. 276).

²³ Baronas D. Pirmosios septynios bažnyčios Lietuvoje ir keletas istorijos mokslo paradoksų // Kultūros barai. 2007, Nr. 10, p. 85–90.